

УДК 811.111'42

ТИПОЛОГІЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ РІЗНОВИДІВ АНГЛІЙСЬКОЇ ДЕТЕКТИВНОЇ РОЗПОВІДІ

Цапенко Л. В.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Статтю присвячено питанням типологічної диференціації англійського детективного тексту. Завдяки базовим ознакам різних типів детективного жанру систематизовано підходи та критерії до їхньої типологізації, серед яких тематичний, функціонально-стильовий, структурний.

Ключові слова: англійська детективна розповідь, класифікація, типологія, актант.

Цапенко Л. В. Типологическая дифференциация разновидностей англоязычного детективного рассказа. В статье рассматриваются вопросы типологической дифференциации англоязычного детективного текста. Благодаря базовым признакам различных типов детективного жанра систематизированы подходы и критерии их типологизации, такие как тематический, функционально-стилевой, структурный.

Ключевые слова: англоязычный детективный рассказ, классификация, типология, актант.

Tsapenko L. V. The typological differentiation of English detective story. The article focuses on the typological differentiation of English detective story which is examined in its variety. According to the fundamental characteristics/features of different types of detective fiction different approaches/criteria of their classification have been worked out. Among them: thematic, functional, stylistic, structural.

Key words: detective story, classification, typology, participant.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У статті розглядаються підходи до типологізації англійського детективного жанру. Головні ознаки цього жанру, його підтипи та критерії їх виокремлення утворюють складну, багатовимірну систему.

Створення та аналіз матриці типів детективного жанру, зокрема детективної розповіді, розробка критеріїв виокремлення складають **актуальність** запропонованої наукової розвідки. В роботі жанрові різновиди детективу проаналізовано переважно за їх характерним змістовим наповненням. Актуальним є також продовження типологічної диференціації з урахуванням значної ролі детективного жанру, зокрема детективної розповіді, у сучасній культурі і у зв'язку з тим, що прагматичні засоби її реалізації вивчені недостатньо. **Новизна** нашого дослідження полягає у спробах системного конструювання типології англійської детективної розповіді.

Об'єкт дослідження – англійська детективна розповідь, а **предмет** – типи англійського детективного жанру, їхні головні ознаки, критерії типологізації.

Матеріал дослідження – тексти англійської детективної розповіді, а також філологічні, зокрема лінгвістичні, праці, які присвячені дослідженню типології детективного жанру у різних національних літературах.

Метою статті є виокремлення типів англійського детективного жанру із застосуванням існуючих підходів і критеріїв їх диференціації.

Для поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

– визначити положення детективної розповіді серед споріднених типів;

– класифікувати типи англійського детективного жанру у лінгвістичному та прагматичному аспектах.

У нашому дослідженні детективна розповідь розуміється як текст детективного жанру, головними ознаками якого є сюжетно-композиційна та структурно-смілова єдність організації тексту, яка базується на наявності вихідної й інтерпретуючої розв'язки та рекурентних центрів на ланці сюжету, що сприяють емоційно-психологічній «наративній напрузі». Базовими концептами детективної розповіді є злочин, таємниця, розслідування, покарання. Порушується конфлікт соціального протиріччя, що передається такими головними дієвими особами, як жертва, злочинець, детектив [15, 128–130].

Основою конфлікту є зіткнення справедливості з беззаконням. Розкриття злочину здійснюється методом логічного аналізу; читач услід за автором розгадує злочин самостійно, логічно роздумуючи, проявляючи дедуктивні здібності. Стиль мови володіє прагматичною силою впливу на читача, що здійснюється завдяки мовностилістичним засобам усіх рівнів. У детективній розповіді реалізуються такі базові прагматичні функції: розважальна, дидактична й пізнавальна [15, 128–130].

Виклад основного матеріалу дослідження. Типологія детективного жанру досить об'ємна і важко піддається систематизації через множинність підходів і критеріїв типологізації, про що свідчить подальший виклад. Основні ознаки детективного тексту, його принципова схема залишаються незмінними впродовж віків. Головні, базові елементи сюжету: злочин, розслідування й розгадка. Текст англійського детективного жанру у своїй основі від-

повідіє канонам класичного детективу. Йому притаманна двоплановість сюжету: зовнішній сюжет, що інтерпретується таємним агентом / шпигуном / детективом, та внутрішній – злочинцем. Гостросюжетна форма проявляється завдяки силі аналітичного міркування задля розкриття скоєного злочину [4; 5; 14; 8].

Але з плином часу акценти, роль базових елементів сюжету змінюються. Тому й мовленнєва реалізація детективного жанру суттєво змінилась порівняно з реалізацією у текстах класичного детективного жанру. На противагу англійському класичному типу (сфера інтелектуального пошуку) виступає «чорний»/ «крутий»/ «жорсткий» (hard-boiled / thriller) детективний жанр, де діє напруженість сюжету (акцент робиться не на розкритті злочину, а на детальному його описі з елементами насильства різного характеру). Змінюється авторська позиція, тобто невідомо, чи залишиться розповідач живим наприкінці нарративу; з'являється читацька невпевненість у захисті. У цьому стилі писали, наприклад, Е. Гарднер, К. Браун, Р. Макдональд, Р. Чандлер, у чиїх творах домінує реалістична традиція, тобто зло нездоланне, і влада його абсолютна [8, 69–70; 14; 17].

Шляхом ідентифікації певних факторів рецепції, які взаємодіють між собою, дослідниками визначається внутрішня типологія детективного жанру. Детективний жанр трактується як певного роду погодження між автором й читачем, набір імпліцитних правил, які входять в прагматичне завдання тексту та які визначають узгодженість стратегій письма, з одного боку, й читання, з іншого боку. Рецептивні ефекти «цікавості» та «саспенсу» є результатом погодження між адресантом й адресатом. Такий вид погодження є варіантом «жанрового узгодження», тому може розглядатися як основа для жанрової типології [13, 119].

Згідно з Т. Н. Амиряном, існує три підходи до типологізації детективного жанру: подвійна історія в детективі; формульна природа детектива; «пошук істини» й ігрова модальність в детективі [1, 146–154]. Подвійна історія складається із двох часових пластів: 1) історія скоєння злочину; 2) історія розслідування злочину. Т. Н. Амирян услід за іншими дослідниками виокремлює два типи детективного жанру: класичний та «чорний»; вирізняє формульну природу цього жанру, яка ставить акценти на напруженні (саспенс), ідентифікації, фікціональності (створення дещо видозміненого уявного світу); зазначає, що детективний жанр є відображенням культурного лідерства і тенденцій епохи, базується на ігровій модальності. Адресант дотримується «правил гри», що мають зв'язок з такими поняттями, як «читацьке очікування», «читацька компетенція» та відображення в жанрі колективної свідомості й універсальних психічних функцій [1, 146–151].

Згідно з О. А. Мельничук текст детективного жанру розподіляється за сьома структурними типами, які встановлені завдяки теорії актантних моделей [6]. Виокремлюються такі актанти: «Детектив» (робітник поліції; приватний детектив-професіонал; робітник спецслужби; персонаж, який проводить розслідування, ставши випадковим свідком

злочину; журналіст, письменник; адвокат; лікар); «Асистент» (секретар; приватний детектив; поліцейський та поліцейський в минулому; журналіст, письменник; вчений); «Злочинець» (представник робочої спеціальності, службовець фірми, агентств; член злочинної групи; заможна людина, аристократ; політик; адвокат; вампір) [6, 96–97].

Завдяки актантам виокремлюються такі структурні типи детективного жанру: 1) Здійснюється злочин, детектив веде розслідування, встановлює, хто є злочинцем. До основних жанрових характеристик цього типу відносяться фокус уваги на розслідуванні злочину; актори, які виступають в ролі актанта «Детектив», частіше за все є службовцями поліції (поліцейський тип жанру) [6, 98]; 2) Детектив починає вести розслідування до того, як читачу оголошується про скоєний злочин. Фокусується увага на самому детективі, на його проблемах, успіхах, промахах, на його приватному житті чи на його способах розслідування. Основною жанровою характеристикою цього типу є показ кола дій актанта «Детектив» та дій, що є за межами розслідування [6, 98]; 3) З самого початку постає злочинець, який здійснив злочин або злочинець, який планує вчинити злочин. Основні жанрові характеристики цього типу: акторами актанта «Злочинець» виступають спецслужби; актор актанта «Злочинець» відомий з самого початку; акторами актанта «Детектив» здебільшого є агенти спецслужб; коло дій актанта «Детектив» може відрізнитися від кола його дій у більшій кількості детективних текстів, тобто замість розслідування й встановлення особи злочинця ведеться розслідування з метою запобігання здійснення злочину [6, 99]; 4) Паралельне/подвійне розслідування. Основні жанрові характеристики цього типу: наявність більше ніж одного актанта «Детектив»; виконання більше ніж одного кола дій відносно розслідування злочину; інколи виконання більше ніж одного кола дій щодо встановлення особи злочинця є помилковим, коли злочинцем виявляється невинний, але встановлюється справжній злочинець [6, 99–100]; 5) Встановлення особи, яка є злочинцем. Основні жанрові характеристики цього типу: відхилення від традиційних кіл діяльності відносно встановлення особи злочинця, що виражається або у відсутності актанта «Злочинець», або у відсутності кола дій злочину [6, 100]; 6) Круг дій «розслідування» знаходиться за рамками фабульного простору, тільки припускається. Основні жанрові характеристики цього типу: відсутність експліцитного показу кола дій щодо розслідування злочину; розповідь про актора актанта «Злочинець», коло дій відносно здійснення злочину якого знаходиться поза його традиційними межами; в деяких випадках відсутність не тільки кола дій щодо розслідування злочину, але й актанта «Детектив»; інколи вводиться партісіпант «Жертва» як головний персонаж, що бореться та виграє [6, 100–101]; 7) Вводиться декілька сюжетних ліній, із яких тільки одна – розслідування злочину; в ході розвитку сюжету тільки один герой може перевтілюватися в актант «Детектив», «Злочинець» чи «Жертва», або взагалі не має ніякого відношення до розслідування;

розслідування злочину є домінуючою сюжетною лінією, а велика кількість персонажів стають підозрюваними в скоєнні злочину [6, 101].

Однією з найважливіших класифікацій детективного жанру є тематична, яка відображає культуру, особливості характеру, менталітет, спосіб життя певної групи людей / етнічної спільноти. Найбільш масштабною тематичною групою є «Суспільство та політика», до якої можна віднести такі типи детективного жанру: класичний (фокус робиться на моральних цінностях соціуму; закритий тип розповіді, що містить в собі дві сюжетні лінії: історія скоєння злочину та історія його розслідування, читач при цьому відчуває повну безпеку); політичний “legal dramas” (інтрига політичних подій, розкриття механізмів роботи державних служб); шпигунський “spy” / конспірологічний (розповідь про діяльність шпигунів, диверсантів, розвідників); поліцейський “police procedural” (деталізований опис розслідування поліцією / детектива); кримінальний “crime” (події описуються з точки зору злочинця, а не тих людей, які його розшукують); інтелектуальний та суперінтелектуальний (необхідна добре розвинута ерудиція для розгадки); детектив-загадка та детектив-задача (соціальні та моральні сторони злочинності майже не цікавлять); соціальний (скандальні розкриття політичної корупції); реалістичний; натуралістичний; «крутий»/ «жорсткий», де діє напруженість сюжету (акцент робиться не на розкритті злочину, а на детальному його описі з елементами насильства різного характеру); *tartan noir* (новий тип жанру, який близький до «жорсткого», але з відтінком рис шотландської спадщини); “cosy crime” (справа розкрита детективом / поліцією, що забезпечує людям спокійне життя; відсутність жахливого опису вбивства); “private detective” (фокус робиться на роботі приватного детектива у пошуку злочинця) [13; 1; 4; 5; 14; 17].

Науковий тип детективного жанру, де розкриття злочину відбувається за допомогою матеріальних доказів та *courtroom* (розгляд справи злочину відбувається у суді; завдяки ретроспективному методу “flash-back” подається деталізований опис подій в хронологічній послідовності), дослідники відносять до тематичної групи «Філософія науки» [13; 14; 17].

Група «Психологія» містить психологічний тип жанру (скоєння злочину відбувається через заздрість чи помсту, тому вивчаються особливості характеру злочинця), іронічний (детективне розслідування описується з гумором та іронією), інтуїтивний (базується на здогадці та інтуїтивному проникненні в психіку злочинця), метафізичний (пародія на детективну розповідь), жіночий (головний герой – жінка / її мрія або чоловік із характером і психологією жінки) типи детективного жанру [13; 14].

«Література та історія» є тематичною групою, куди можна віднести літературний, історичний (дія

відбувається в минулому, або в теперішньому часі йде розслідування старого злочину), пригодницький (побудований на нагнітанні нових драматичних епізодів, часто нових злочинів) типи детективного тексту; розповіді про спритні витівки злочинців (які отримують верх над поліцією та з часом перероджуються в детективів) [14].

Фантастичний / містичний “*locked room mystery*” тип детективного жанру (дія розгортається у вигаданому світі, злочин здійснюється за незвичайних обставин, відсутня можливість проникнення в таємний / замкнутий простір) реалізується в тематичній групі «Містика / Фантастика» [17].

Згідно з функціонально-стильовою типологією тексту розглядається сукупність змістових й формально-мовних властивостей. Функціональний стиль виконує певну роль у спілкуванні між адресантом та адресатом. Його основною характеристикою є ступінь індивідуалізації мови. З-поміж основних функціональних стилів художній має найбільш виражену індивідуальність та неповторність. Функція стилю реалізується завдяки жанру, в нашому дослідженні завдяки детективному жанру.

У тексті детективної розповіді, за нашими спостереженнями, зустрічаються мовні засоби всіх інших стилів, а саме терміни, офіційні вирази / висловлювання, розмовні слова / словосполучення, в тому числі мовні засоби виразності. У проаналізованих нами текстах детективної розповіді як різновиду детективного жанру присутній шар корпоративної лексики, тобто лексики, яка має відношення до професійного спілкування груп людей з певними інтересами, сумісною діяльністю, атмосферою колективізму [3; 10; 11; 16, 128–132]. Присутня також професійна, але передусім загальнозвичивана, нейтральна лексика, тобто лексика, яка є основою для об’єднання різних функціональних стилів, для запобігання незрозумілої, складної для сприйняття мови [12, 87]. Засоби образності, а саме метафори, гіперболи, метонімії, евфемізми виконують естетичну функцію художнього стилю детективної розповіді, здійснюючи емоційно-образний вплив на реципієнта.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, функціонально-стильова типологія детективного жанру є для нашого дослідження найбільш релевантною, оскільки в ній враховуються мовностилістичні рівні тексту, починаючи з рівня композиції, яка у нашому дослідженні трактується як явище стилю.

Враховуючи викладені підходи до типології детективного жанру, у подальшому дослідженні ми застосуємо методику лінгвостилістичної інтерпретації тексту та проведемо типологізацію детективної розповіді передусім за композиційно-стилістичними рівнями: формальним, змістовим, формально-змістовим, асоціативно-образним/образно-символічним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амирян Т. Н. Три способа типологизации детективного жанра сегодня / Т. Н. Амирян // Вестник Пермского университета: Российская и зарубежная филология. – 2011. – Вып. 3 (15). – С. 146–154. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.grp.psu.ru/archive/3.2011/amiryan.pdf>.
2. Анненкова Н. М. Лингвостилстическая характеристика прозаической басни (на материале басен Г. Э. Лессинга

- и немецких писателей XX в.) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. М. Анненкова. – М., 1977. – 203 с.
3. Брандес М. П. Стилистика немецкого языка / М. П. Брандес. – М. : Высшая школа, 1983. – 272 с.
4. Клягина И. А. Речевой жанр «Детектив» / И. А. Клягина, О. Б. Горобец // Филология в современном контексте: Российская академия естествознания [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.scienceforum.ru/2013/121/3857>.
5. Кукса Г. М. Історія розвитку та типологія жанру детективу у контексті світової літератури / Г. М. Кукса // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – № 5. – С. 150–154. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/1542/1/8.pdf>.
6. Мельничук О. А. Структурные типы детективных романов / О. А. Мельничук // ВЕСТНИК ЯГУ. – 2006. – Т. 3. – № 1. – С. 96–103.
7. Мукагасва Я. В. Прагматика дискурсу шванку: авторські мовленнєві стратегії / Я. В. Мукагасва // Мова і культура. – 2008. – Вип. 10. – Т. 12. – С. 58–64.
8. Передерій С. М. Особливості детективного твору та його рецепції як «явища масової культури» / С. М. Передерій // Вісник СевНТУ. – 2010. – Вип. 102: Філологія. – С. 76–80.
9. Пихтовникова Л. С. Композиционно-стилистические особенности стихотворной басни (на материале немецких стихотворных басен XVIII в.) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л. С. Пихтовникова. – К., 1992. – 251 с.
10. Пихтовникова Л. С. Притча как жанр и как тип текста: проблема дефиниции / Л. С. Пихтовникова // Нова філологія. – 2001. – № 2 (11). – С. 216–223.
11. Пихтовникова Л. С. Тексты и методы: лингвостиллистическая характеристика и интерпретация немецкой притчи как типа текста и как жанра / Л. С. Пихтовникова // Проблемы семантики слова, речення та тексту : зб. наук. статей. – Вип. 8. – К. : КДЛУ, 2002. – С. 259–265.
12. Солганик Г. Я. Стилистика текста : [учеб. пособие] / Г. Я. Солганик. – М. : Флинта, Наука, 1997. – 256 с.
13. Спиридонов Д. В. Рецептивные стратегии детективного повествования: типологический аспект / Д. В. Спиридонов // Вестник Челябинского государственного университета: Филология. Искусствоведение. – 2012. – Вип. 67. – С. 118–124.
14. Хасанов Л. Х. Жанровое своеобразие детективной новеллы / Л. Х. Хасанов. – Ташкент : Национальный университет Узбекистана им. Мирзо Улугбека, 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://oaji.net/articles/2014/245-1405686471.pdf>.
15. Цапенко Л. В. Детективна розповідь: до проблеми визначення / Л. В. Цапенко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. пр. / [укл. : І. В. Ковальчук, Л. М. Коцюк, В. А. Новоселецька]. – Вип. 58. – Острозька : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – С. 128–130.
16. Яремчук І. М. Німецькомовна притча: лінгвостилістичний та прагматичний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. М. Яремчук. – Львів, 2013. – 286 с.
17. Different types of crime novels / The Writers Bureau [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.writersbureau.com/writing/crime-novels.htm>.
18. Riesel E. Theorie und Praxis der linguostilistischen Textinterpretation : [учеб. пособ. для студ. ин-тов и ф-тов ин. яз.] / E. Riesel. – М. : Высшая школа, 1974. – 184 с.